

the police. In turn, improved relations with police would be necessary in order for sex workers to enjoy the same legal protection as other citizens. Legal reform is also necessary for sex workers to make economic provision for their own social security, for example to be able to legally put their earnings toward retirement savings. All the sex workers spoke of the devastating impact of stigma, which usually meant they had to hide their occupation. Thus stigma is closely associated with social isolation which increases the vulnerability of sex workers. Finally, sex workers wanted targeted social services and a sex worker organization which could provide them with education and support as well as advocate for their rights.

An important contribution of this book is that it illustrates how human rights abuses against sex workers are facilitated by the criminalization of sex work. The book also shows how the feminization of poverty in Croatia and Slovenia has made sex work the best option for some women. The authors do not celebrate sex work as 'empowering' or freely chosen, nor do they condemn it. Rather, their argument against criminalization is well supported by their findings which show that current sex work laws and social policy make life harder for women who are already struggling in the face of cuts to welfare and family support programmes, and the 'flexible' labour policies favoured by contemporary economic policy makers. Thus, this book provides important evidence about the social realities of sex work in Croatia and Slovenia; it should be read by anyone interested in sex work policy and sex work more generally.

Carol Harrington

<https://doi.org/10.5559/di.27.2.10>

Slaven Ravlić LIBERALNA DEMOKRACIJA Izazovi i iskušenja

Zagreb, Plejada, 2017., 318 str.

Knjiga *Liberalna demokracija: izazovi i iskušenja* autora prof. dr. sc. Slavena Ravlića, profesora sociologije i političke znanosti na Katedri za sociologiju Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i leksikografa u Leksikografskom zavodu Miroslav Krleža, bavi se u današnje vrijeme vrlo važnim pitanjem razvitka liberalne demokracije, njezinim konstitutivnim elementima i problemima koji pred liberalnom demokracijom stoje u trenutku jačanja suvremenoga vala populizma i nacionalizma.

Knjiga je podijeljena na uvod, tri dijela u kojima su po tri poglavlja, sažetak na engleskom jeziku i kazalo pojmova i imena.

U uvodnom poglavlju, *Izazovi demokracije u globaliziranom svijetu*, Ravlić polazi od dva poznata "demokratska paradoksa" – Churchillova, o demokraciji kao najgorem obliku vladavine, osim svih ostalih, i Dahlova, o rascjepu između povjerenja građana u demokratske institucije i njihove vjere u poželjnost demokracije – kako bi oslikao fundamentalne probleme s kojima se nose suvremene demokracije. Ostatak knjige Ravlić rabi kako bi pokazao razloge postojanja ovih paradoksa i nastojanja njihova rješavanja, s ciljem očuvanja liberalne demokracije, pogotovo u kontekstu globalizacije, koja se, čini se, ne može zaustaviti. Uzimajući u obzir globalizaciju, autor proučava pitanje razaranja demokratskoga građanstva i transformacije političkih stranaka kao izvora potencijalne transformacije sustava iz liberalno-demokratskih u sustave demokratskog autoritarizma.

Prvi dio knjige nosi naslov *Transformacija demokratskog građanstva*, a sastoji

se od tri povezana poglavlja. Drugo poglavlje, *Demokracija i koncept građanstva*, daje uvodni osvrt na koncept građanstva, posebno njegove veze s liberalnom demokracijom, kao i razvitak nadsocijalnog (poput koncepta europskoga građanstva) i postsocijalnog građanstva. Uz to, povezuje koncepte građanstva i državljanstva, usredotočujući se na probleme dvojnoga građanstva kao pojave koja se dominantno razvija u današnje vrijeme. Ravlić s pravom ističe ključnu kritiku dvojnoga građanstva – jednakost građana kao ključna ideja demokracije ugrožena je u situacijama u kojima pojedinac može uživati prava, ali nema dužnosti prema sustavu.

U trećem poglavlju pod naslovom *Politika građanstva i dvojno državljanstvo u Europskoj uniji* Ravlić se detaljnije bavi izvorima razvitka koncepta dvojnoga državljanstva, raščlanjujući razne tipove te analizirajući nacionalne politike europskih država usmjerene na definiranje prava i obveza dvojnih državljanina. Pritom ističe postojanje triju distinktivnih tipova dvojnoga državljanstva – useljeničko, iseljeničko i transgranično. Taj je fokus posebno zanimljiv svima koji se bave, primjerice, hrvatskom dijasporom, jer omogućuje upotrebu kategorijalnog aparata kojim se mogu razlikovati Hrvati koji žive u Bosni i Hercegovini ili Vojvodini od onih koji su se iselili u zapadnoeuropske ili preokooceanske države.

Četvrto poglavlje *Šutljivo građanstvo: opadanje participacije u demokraciji* bavi se vrlo važnim problemom sve veće apatije među građanima niza demokratskih država u suvremenom razdoblju, uvodeći u hrvatski politološki diskurz koncept *šutljivoga građanstva*. Ravlić pokazuje da sva suvremena istraživanja govore kako u nizu država, a ponajviše u tranzicijskim dr-

žavama koje tek uspostavljaju i jačaju demokratske institucije i politike, opada udio građana na izborima na svim razinama, smanjuje se stopa članstva u političkim strankama i interesnim grupama, kao i povjerenje građana u demokratske institucije, poput parlamenata, pravosuđa i medija. U isto vrijeme participacija građana raste u jednom važnom segmentu – u izravnoj demokraciji. Porast broja referenduma, građanskih inicijativa i novih oblika izravnoga uključivanja građana u procese političkog odlučivanja (participativno budžetiranje, korisnička participacija) u isto vrijeme ima i pozitivne i negativne učinke na liberalnu demokraciju. Ravlić upozorava na posljedice koje te promjene ostavljaju na daljnji uspjeh liberalne demokracije, pogotovo u otvaranju prostora populističkim idejama i demagogiji beskrupuloznih političkih aktera.

Drugi dio knjige, naslovljen *Ograničavanja demokracije*, autor započinje tekstom *Ekonomska nejednakost i demokracija* (poglavlje 5), u kojem upozorava na činjenicu da je ekonomska nejednakost *par excellence* politički problem. Otkrivajući na vezu između liberalne demokracije i kapitalističkoga sustava, Ravlić ističe neka od suvremenih istraživanja (Krugman, Milanović, Piketty, Therborn) ekonomske nejednakosti i povezuje ih s političkim fenomenima, poput globalizacije, migracija i rekonceptualizacije pojma državljanstva. Pritom posebno ističe pojam tzv. državljanke premije (autor koncepta je srbijansko-američki ekonomist Branko Milanović), koja ima oblik rente, jer od nje pojedinci imaju koristi a da sami nisu ništa napravili da je zasluže. U ovom se poglavlju autor bavi i univerzalnim temeljnim dohotkom kao oblikom smanjenja ekonomske nejednakosti među ljudima unutar neke države te jačanjem koncepta masovnog obrazovanja kao povijesno najboljega pristupa smanjenju razlika u društvu.

Šesto poglavlje Ravličeve knjige *Demokracija i judicijalizacija politike: sudovi kao politički akteri* bavi se izvanredno važnim, a u hrvatskoj politološkoj zajednici zanemarenim, pitanjem sudova kao poli-

tičkih aktera. Ravlić pravilno primjećuje da se uloga sudova u politici povećava u zadnjih nekoliko desetljeća i stoga želi ponuditi odgovore na pitanje kakve posljedice na liberalnu demokraciju ostavlja odlučivanje sudaca umjesto političara. On upozorava na to da se veća aktivnost sudaca u reguliranju političkoga opravdava širenjem ljudskih prava, sve većom kompleksnošću institucionalne strukture i političkih procedura, ali se u obzir uzimaju i razmišljanja o djelovanju sudaca kao političkih poduzetnika koji svjesno odlučuju sudjelovati u procesu političkih i društvenih borbi. Ravlić pritom upozorava na ambivalentan odnos liberalne demokracije i procesa judicijalizacije. S jedne strane liberalni dio liberalne demokracije podržava judicijalizacijski potencijal širenja ljudskih prava i otklanjanja društvenih sukoba te pacificiranja ideološki podijeljenih građana. S druge pak strane demokratski dio pati jer se pojedina pitanja izvlače iz područja političkoga te o njima građani kao suvereni akteri nemaju mogućnost odlučivati i time uređivati vlastitu političku zajednicu. Sam kraj poglavlja posvećen je pitanju opasnosti juristokracije, kojemu Ravlić daje jednoznačan odgovor – za liberalnu je demokraciju juristokracija, koja se ponajviše očituje u dominantnom položaju ustavnih sudova u političkim sustavima, opasna. Sudovima nedostaje demokratski legitimitet, a i njihovo uvjerenje, koje su u načelu pripisali sami sebi da su oni skrbnici demokracije, zamagljuje činjenicu da bi u demokratskim, a pogotovo liberalnodemokratskim, sustavima sudsko djelovanje trebalo biti sasvim neprimjetno i moralo bi se javljati samo u krajnjoj nuždi.

U sedmom poglavlju, *Političke stranke i korupcija*, Ravlić se vraća na čvrst politološki teren, usredotočujući se na političke stranke i njihovu ulogu u slabljenju li-

beralne demokracije ponajviše širenjem korupcije kao oblika kvarenja institucija. On pokazuje kako su promjene u tipu stranačke organizacije, pogotovo propast masovnih stranaka, otvorile vrata zarobljavanju sustava, koji su stranke potom iskoristile kako bi iz njega crpile financijsku korist i društvenu moć.

Treći dio knjige, *Demokracija u Hrvatskoj: elementi mogućeg zaokreta*, koristi se spoznajama do kojih je autor došao u prethodnim poglavljima ove knjige te ih primjenjuje na hrvatski slučaj, nastojeći u konačnici ponuditi i rješenja koja bi potencijalno dovela do jačanja temelja liberalne demokracije i kod nas. Ravlić to čini fokusirajući se na tri institucije u kojima se danas očituju najveći problemi. Ti su: lokalna samouprava, sudstvo i političke stranke. Osmo poglavlje, *Lokalna demokracija u Hrvatskoj: glavni problemi i prijedlozi promjena*, opisuje stanje lokalne demokracije u Hrvatskoj, ističući ključne probleme s kojima se lokalna demokracija nosi, pri čemu se hipercentralizacija i rascjepkanost čine najvećima. Ravlić ipak nudi rješenja koja bi poboljšala stanje na lokalnoj razini. Riječ je o jačanju procesa izravne demokracije, promjeni izbornoga modela koji bi onemogućio stvaranje lokalnih šerifa te poboljšao demokratizaciju političkih stranaka, posebno jačanje načela supsidijarnosti, koje bi omogućilo lokalnim stranačkim ograncima autonomnije djelovanje u odnosu na središnjicu.

U devetom se poglavlju pod naslovom *Ustavni sud Hrvatske kao politički akter* Ravlić nastavlja baviti politološkim proučavanjem sudskih tijela. Fokusirajući se na Ustavni sud Hrvatske, koji predstavlja ključnu kariku u procesu judicijalizacije politike u Hrvatskoj, Ravlić upozorava na probleme do kojih može dovesti pretjeran sudski aktivizam. Pogotovo je tolika aktivnost suda i sudaca problematična u političkim sustavima u kojima sudovi imaju vrlo nisku razinu povjerenja među građanima. Ravlić prepoznaje da je glavni problem s povjerenjem u pravosuđe općenito, a u Ustavni sud specifično, započeo još 1990-ih, kada je vladajući HDZ sasvim kon-

trolirao proces otpuštanja i zapošljavanja, kao i reforme i financiranja pravosudnoga sustava, što je suče učinilo ovisnima o vladajućim političkim akterima, a pogotovo o HDZ-u. Ravlić kroz analizu nekoliko važnih presuda Ustavnoga suda (najpoznatija je presuda Ivi Sanaderu) pokazuje da je upravo ta institucija svojim aktivističkim djelovanjem pod krinkom zaštite pravnoga poretka oslabila liberalnu demokraciju u Hrvatskoj, a u građanima probudila osjećaj da se promjene ne mogu dogoditi bez obzira na to koga birali, jer će institucije poput Ustavnoga suda sve promjene zaustaviti. Buđenje apatije među građanima, naravno, vodi potom jačanju autoritarnih tendencija među dominantnim političkim akterima, koji uviđaju da mogu činiti sve bezobraznije i bezobzirnije stvari, jer ne samo da ih zbog toga neće kazniti pravosudni aparat nego to neće učiniti ni građani na izborima (primjeri toga sasvim su nam poznati, a ovdje možemo istaknuti samo novi izbor Milana Bandića za gradonačelnika Zagreba, unatoč nekoliko podignutih optužnica, kao i dvostruku pobjedu HDZ-a, unatoč presudi prema kojoj je stranka proglašena krivom za izvlačenje javnih sredstava u crne fondove – koju je potom Vrhovni sud promptno ukinuo).

U posljednjem, desetom, poglavlju pod naslovom *Političke stranke i izgledi demokracije u Hrvatskoj*, autor daje uvodni osvrt na stanje razvitka stranačkoga sustava u Hrvatskoj u zadnja tri desetljeća te upućuje na koje sve načine stranke mogu utjecati na deformiranje demokracije. Veći je dio poglavlja posvećen pak uspoređivanju dvaju prijedloga modernizacije stranačkoga sustava u Hrvatskoj. Dubinski čitajući i analizirajući knjige Antuna Vujića (*Hrvatska i ljevica: prilog socijaldemokratskom gledištu*) i Davora Ive Stiera (*Nova hrvatska*

paradigma: ogled o društvenoj integraciji), Ravlić pokazuje da se u jednom trenutku na obje strane ideološkoga spektra pojavila tendencija jasnijega (pa i demokratskijega) profiliranja dviju najvažnijih političkih stranaka u Hrvatskoj te da je taj trenutak trebalo iskoristiti za osjetnije stranačko moderniziranje s ciljem jačanja liberalno-demokratskoga karaktera političke zajednice. Kroz analizu sadašnjega stanja i prijedloga promjena u dvjema najvećim hrvatskim političkim strankama – HDZ-u i SDP-u – Ravlić ističe pozitivne i lako primjenjive primjere reformi koji bi išli u smjeru demokratizacije stranačke institucionalne strukture, a samim tim i stranačkoga sustava u Hrvatskoj.

Knjiga Slavena Ravlića *Liberalna demokracija: izazovi i iskušenja* ima neupitno značenje za hrvatsku politološku zajednicu. Ona na jednom mjestu okuplja autorova razmišljanja o stanju liberalne demokracije danas u svijetu i u Hrvatskoj te predstavlja kulminaciju njegova višedesetljetnoga bavljenja pitanjima slobode i demokracije u političkom sustavu. Objavom ove knjige politička znanost u Hrvatskoj i njezine specifične grane dobile su vrlo vrijedan izvor teorijskih razmišljanja, koji se može rabiti ne samo u daljnjem teorijskom razrađivanju toga vrlo važnoga pitanja nego i u konceptualizaciji i operacionalizaciji pojma liberalne demokracije te njegovu empirijskom istraživanju, kako bi se potvrdile ili odbacile autorove ideje i ponuđene teze. Upravo bi to bila i ključna kritika ovoga rada, ako se ona treba dati. Ravlić suvereno brani svoje teze o stanju liberalne demokracije i svemu onome što na nju utječe (od dvojnoga građanstva do juristokracije), no bilo bi zanimljivo vidjeti mogu li sve te teze preživjeti empirijsku provjeru. Unatoč tome, Ravlić nam je ponudio vrlo važno djelo, koje će jednako koristiti studentima u nastavi i istraživačima u njihovu daljnjem znanstvenom radu. Ako ovom knjigom Ravlić među politolozima barem probudi interes za politološko proučavanje pravosudnoga sustava, već je mnogo učinio.

Dario Čepo